

Huw J. Davies, *The Wandering Army. The Campaigns that Transformed the British Way of War, 1750–1850*, New Haven–London 2022, Yale University Press, ss. 384

Książka Huw J. Daviesa wpisuje się ogólnoeuropejski nurt badań nad oświeceniem militarnym. Termin ten pojawił się pod koniec ubiegłego stulecia. Punktem wyjścia były prace Azara Gata, który zwrócił uwagę na wyraźny wzrost w ciągu XVIII w. liczby drukowanych na kontynencie europejskim, od Hiszpanii po Rosję, prac poświęconych sztuce wojennej. W latach 1700–1748 powstało ich około 30, a w latach 1749–1789 — już ponad 130. Jak jednak podkreślił, jeszcze ważniejsze niż wzrost ilościowy było wykorzystanie w nich typowego dla oświecenia modelu newtonowskiego zakładającego istnienie uniwersalnych zasad kierujących światem. Zgodnie z tą interpretacją celem osiemnastowiecznych badaczy wojen i wojskowości stało się odkrycie ponadczasowych reguł dotyczących organizacji wojska i prowadzenia wojen oraz zastosowanie ich we współczesnych warunkach¹. Na początku XXI w. badania nad oświeceniem militarnym znalazły rozwinięcie w pracach historyków amerykańskich, brytyjskich, niemieckich i rosyjskich². Poszerzono nie tylko zakres badań, ale też rozumienie terminu „oświecenie militarne”. Obecnie jest ono definiowane na dwa sposoby. Pierwszy, zgodny ze stanowiskiem Gata, oznacza zastosowanie przez osiemnastowiecznych autorów „krytycznego ducha filozofii” do poznania uniwersalnych reguł organizacji wojska oraz prowadzenia wojen, w tym w możliwie jak najbardziej humanitarny sposób. Drugi to wpływ wojen na kształtowanie myśli oświeceniowej. Za przełomowy moment uznaje się wojnę siedmioletnią, podczas której pojawił się „pierwszy, prawdziwy metadyskurs na temat celów i konsekwencji wojny”³. Po raz pierwszy zastosowano wówczas także w pracach dotyczących wojny i organizacji wojska typowe dla myśli oświeceniowej

¹ A. Gat, *The Origins of Military Thought. From the Enlightenment to Clausewitz*, Oxford 1989, s. 25–29.

² P.J. Speelman, *Henry Lloyd and the Military Enlightenment of Eighteenth-Century Europe*, Westport 2002; A. Starkey, *War in the Age of Enlightenment, 1700–1789*, Westport 2003; J.A. Lynn, *Battle. A History of Combat and Culture*, New York 2003, s. 125–136; M. Dobie, *The Enlightenment at War*, „PMLA” 124, X 2009, 5, s. 1851–1854; *Enlightened War. German Theories and Cultures of Warfare from Frederick the Great to Clausewitz*, red. E. Krimmer, P.A. Simpson, Rochester 2011; Ch. Pichichero, *The Military Enlightenment. War and Culture in the French Empire from Louis XIV to Napoleon*, Ithaca 2017; E. Miakinkov, *War and Enlightenment in Russia. Military Culture in Russia in the Age of Catherine II*, Toronto 2020.

³ „[T]he first true metadiscourse on the aims and effects of war”, M. Dobie, op. cit., s. 1852.

pojęcia — przykładem sięgnięcie po „wrażliwość” dla określenia reguł prowadzenia wojen, które odzwierciedlałyby „współczucie, moralność, racjonalność, a także godność rodzaju ludzkiego”⁴.

Celem recenzowanej książki jest prześledzenie zmian w organizacji armii brytyjskiej i sposobach prowadzenia przez nią działań zbrojnych od połowy XVIII do połowy XIX stulecia. Autor określił te zmiany mianem „przypadkowego oświecenia militarnego w Wielkiej Brytanii”⁵. „Przypadkowy” charakter miał wynikać z dwóch czynników. Pierwszy to geneza. U podłoża oświecenia militarnego w Wielkiej Brytanii nie leżało pragnienie lepszego poznania sztuki wojennej, wynikające z dostrzeżenia zmieniającego się charakteru wojen, lecz wydarzenie jednostkowe w postaci przegranej wojsk brytyjskich w bitwie pod Fontenoy w maju 1745 r. Zdaniem Autora porażka, która stanowiła duże zaskoczenie dla dowódców brytyjskich, przekonała część z nich, że zarówno organizacja wojska, jak i taktyka oparta na sile ognia piechoty, które wystarczyły jeszcze do zwycięstwa w czerwcu 1743 r. pod Dettingen, wymagają głębokich zmian. Drugim czynnikiem określającym „przypadkowość” oświecenia militarnego w wersji brytyjskiej były ścieżki jego rozwoju. W przeciwieństwie do Francji i Prus, które mogły pochwalić się tak wybitnymi teoretykami, jak Maurycy Saski, Jacques Antoine Hippolyte hr. de Guibert, Gerhard von Scharnhorst czy Carl von Clausewitz, w Wielkiej Brytanii, z wyjątkiem Henry’ego Lloyd’a, który walczył pod Fontenoy po stronie francuskiej i całą karierę wojskową odbył w armiach władców kontynentalnej Europy, nie pojawiły się wartościowe prace z zakresu wojskowości. W takiej sytuacji brytyjscy dowódcy fachową wiedzę zdobywali poprzez zastąpienie dzieł starożytnych relacjonujących przebieg wojen pracami współczesnych autorów zagranicznych omawiających zasady prowadzenia działań militarnych. Jednak najważniejszym źródłem wiedzy było doświadczenie zdobywane w czasie kolejnych wojen i bitew; doświadczenie, które stopniowo i często, przy dużym oporze ze strony własnego środowiska, wykorzystywano do unowocześnienia organizacji wojska i taktyki wojennej.

Tezie o przypadkowym charakterze brytyjskiej wersji oświecenia militarnego odpowiada konstrukcja książki. Składa się ona, pomijając wstęp i zakończenie, z dwunastu rozdziałów, w których w porządku chronologicznym przedstawiono najważniejsze z brytyjskiego punktu widzenia kampanie: wojnę o sukcesję austriacką i wojnę siedmioletnią, do 1758 r., w Europie; kampanię w Kanadzie w latach 1758–1760 zakończoną zdobyciem kolonii francuskich; walkę z kolonistami w Ameryce Północnej od 1774 r. do brytyjskiej przegranej pod Yorktown w 1781 r.; wojny przeciwko Francuzom i miejscowym władcom w Indiach w latach 1750–1790; wojny z Królestwem Majsur, w południowej części Półwyspu Indyjskiego, w latach 1790–1803; wojny z rewolucyjną i napoleońską Francją (temu zagadnieniu poświęcono cztery rozdziały); wreszcie

⁴ „[T]he compassion, morality, rationality, and dignity of the human race”, Ch. Pichichero, op. cit., s. 4.

⁵ „[A]n accidental military enlightenment in Britain”, s. 4.

konflikty od 1815 r. do wojny krymskiej włącznie. Poza opisem działań armii brytyjskiej przedstawiono najpoważniejsze wyzwania — od organizacji wojska po sztukę wojenną na wszystkich poziomach — z którymi przyszło się mierzyć dowódcom i szeregowym żołnierzom. Ukazano także metody rozwiązywania problemów, niektóre z czasem nabrały charakteru uniwersalnego. Jak podkreślił Autor, dzięki istnieniu „nieformalnych sieci wymiany wiedzy wojskowej”⁶ wiedzę i umiejętności zdobyte w czasie poszczególnych kampanii wykorzystywano następnie w różnych częściach świata. Towarzyszyła temu dyskusja na temat moralnych aspektów prowadzenia wojen i ich wpływu na profesjonalizm armii, choć jak zauważył Autor, pozostawała ona w cieniu kwestii związanych z organizacją i taktyką.

Ogólna ocena książki musi być bardzo wysoka. Praca dostarcza szczegółowej wiedzy na temat zmian w armii brytyjskiej w kluczowym dla rozwoju imperium okresie, podkreślając przy tym decydującą rolę sił lądowych w procesie ekspansji. Ostatni element jest o tyle ważny, że w popularnych wyobrażeniach w Wielkiej Brytanii, jak i poza nią, nadal funkcjonuje pogląd o nadrzędnej roli Królewskiej Marynarki Wojennej, opromienionej, w przeciwieństwie do armii, serią wielkich zwycięstw odniesionych przez błyskotliwych dowódców. Książka umiejscawia zmiany w organizacji i sztuce wojennej armii brytyjskiej na mapie europejskiego oświecenia militarnego, co jest istotne, gdyż wspomniani wcześniej autorzy amerykańscy i brytyjscy poświęcali uwagę albo ogólnej koncepcji oświecenia militarnego, albo sytuacji w innych państwach. Książka ma też wymiar ponadczasowy. Dotyka ważnej dla sił zbrojnych we wszystkich czasach kwestii umiejętności wykorzystywania wiedzy uzyskiwanej w czasie konfliktów zbrojnych. Jak podkreślił Autor, armia brytyjska w dużym stopniu zawdzięczała sukcesy w końcowej fazie wojen napoleońskich zmianom wprowadzonym w oparciu o doświadczenia z konfliktów toczących się w różnych częściach świata od połowy XVIII w. Jednak po 1815 r. umiejętność tę zatracono, co było jedną z przyczyn poważnych problemów podczas wojny krymskiej. Szerzej rzecz ujmując, chodzi o to, czy przystępując do wojny, armia przygotowana jest do prowadzenia poprzedniej wojny, czy też wykorzystując własne doświadczenia, potrafi stawić czoło wyzwaniom współczesności.

Jedyna kwestia, która może wywołać zastrzeżenia, dotyczy charakteru oświecenia militarnego w Wielkiej Brytanii. Określenie „przypadkowe”, które nie jest stosowane w odniesieniu do innych państw europejskich, wydaje się zakładać, że „przypadkowość” stanowiła najważniejszą cechę odróżniającą Wielką Brytanię od pozostałych krajów. Kiedy jednak przyrzeć się sytuacji w Europie, znajdziemy szereg podobieństw. Oświecenie militarne we Francji i Prusach to wspomniani wybitni teoretycy wojskowości. W obydwu państwach oświecenie militarne było jednak także dziełem „zwykłych” oficerów i żołnierzy, którzy szukali rozwiązania problemów związanych z organizacją sił zbrojnych i zmieniającymi się sposobami prowadzenia działań wojennych. Uzasadnione wydaje

⁶ „[I]nformal networks of military knowledge exchange”, s. 369.

się zatem pytanie, na ile „przypadkowy” charakter oświecenia militarnego w Wielkiej Brytanii przedstawiony przez Autora odzwierciedlał rzeczywiste różnice, a na ile oddaje nadal obecny pogląd o osiemnastowiecznej Wielkiej Brytanii jako „wolnym” państwie i społeczeństwie z jednej strony, a „absolutnych” monarchiach Europy kontynentalnej z drugiej strony.

*Paweł Hanczewski
(Toruń)*